

Rescher's Comprehensive Theory of Rationality

Sate, Nafise ¹ | Sate, Mohsen ²

1. Associate Professor of Islamic Philosophy and Theology, Department of Theology, University of Qom, Qom, Iran. (sate@yahoo.com)
2. Graduated with a PhD in the field of comparative philosophy, Qom University.

ABSTRACT

Rescher considers rationality to be the intelligent pursuit of appropriate goals. The three main contexts of rationality are the cognitive, the practical, and the evaluative, which are united in applying the best reasoning that is their common task. He considered the universality of rationality while validating the personal aspect and surrounding conditions; and he recognizes practical rationality and real optimality instead of ideal rationality and maximalism.

Rasher's explanation of rationality is one of the most comprehensive and robust theories presented in this field. But it seems that recognizing the historical aspect and surrounding conditions in objective and global activity requires a historical approach and its verification in historical traditions. Also, due to the politically incorrect insistence on the global rationality of colonialism and endless oppression of underdeveloped countries, it is necessary to clarify the connection between global rationality and Orientalism, and the place of this important matter is empty in Rasher's works.

Keywords: rationality, universality, optimism, Peripheral Conditions, Nicholas Rescher

Received: 2024/04/09 - Received in revised form: 2024/06/05 - Accepted: 2024/12/26 - Published online: 2025/09/25

□ Sate, N; Sate, M. (2025). Rescher's Comprehensive Theory of Rationality, *Journal of Philosophical Sophia Perennis*, 46(2), 261-288.

<https://doi.org/10.22034/iw.2025.421051.1736>

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Extended Abstract

Nicholas Rescher's theory offers a philosophical inquiry into the nature and rationale of reason, recognized by the sources as one of the most comprehensive and robust theories presented in contemporary epistemology. Rescher defines rationality as the intelligent pursuit of appropriate goals. This systematic framework is rooted in the constant application of the best available reasoning, simultaneously affirming the universality of rationality while acknowledging its validation through personal aspects and surrounding conditions. The theory emphasizes that rational agents must pursue intelligent objectives through intelligent methods and adhere to principles that are systematic, meaningful, and recognizable as appropriate.

The theory structures rationality around three main domains or contexts—the cognitive, the practical, and the evaluative—which are universally united by the shared task of applying optimal reasoning:

1. **Cognitive Rationality:** Concerns the acceptability of beliefs (e.g., what should I believe?) A belief is rational if it is the best-justified belief the agent should hold based on available evidence.

2. **Practical Rationality:** Pertains to the appropriateness of actions (What should I do?) and involves selecting the optimal means or tools to achieve desired ends within contextual constraints.

3. **Evaluative Rationality:** Addresses the justification of preferences and values (What should I value?).

These domains are fundamentally interlinked, where rational activity in one sphere influences and ensures coherence in the others. Furthermore, the capacity for rationality is restricted to humans, requiring both intelligence and will and is explicitly absent in machines or animals.

A core feature of Rescher's philosophy is the validation of practical rationality and real optimalism over ideal rationality and maximalism. Ideal rationality seeks to maximize outcomes regardless of feasibility. Practical rationality requires optimization within the real constraints faced by the agent. Optimization is defined as identifying the best feasible option or course of action in a given environment by utilizing the most effective available reasoning. This pragmatic orientation is necessitated by the fact that intelligent agents invariably operate under conditions of incomplete information and contextual limitations. Rational decision-making, therefore, involves choosing the action that is the most preferable or profitable relative to the available options, based on the existing facts and evidence, rather than striving for absolute perfection. The underlying framework is anchored in a priori principles, which function as indispensable structural preconditions for rational engagement.

Rescher maintains that universal rationality requires advising everyone under identical conditions to make the same rational decision. This implies that the structure of rationality possesses an objective and universal prescriptive force, independent of subjective whims. While the structure is universal, the theory remains context-sensitive, acknowledging that different agents or cultural groups (*Geistesgruppen*) may employ differing methods and hold differing beliefs in practice.

Despite the robustness of this framework, critical analysis highlights important challenges, particularly regarding the global and historical application of universal rationality. The sources identify a significant gap in Rescher's work by overlooking the historical dimension, suggesting that recognizing surrounding conditions necessitates the verification of rational practices within historical traditions.

A major critique focuses on the unintended consequences of asserting global

rationality, noting that such insistence can inadvertently rationalize politically incorrect phenomena, such as colonialism and the endless oppression of underdeveloped countries. It is deemed imperative to clarify the connection between universal rationality and Orientalism. Orientalism, defined as attributing inferior rationality to the East to rationalize domination, is argued to be derived not directly from the definition of universal rationality, but from its linkage to an unsubstantiated certainty of correctness that is determined solely by practical success. This pragmatic validation, evident in the success of colonial economic exploitation, creates a conflict with ethical universality. Rescher's works, according to the sources, leave this problematic nexus unexamined, constituting an empty space in his oeuvre.

In conclusion, Rescher's theory advances philosophical inquiry by providing a highly systematic and comprehensive model of rationality, prioritizing practical adaptation and optimal action over idealized maximization. By meticulously integrating the cognitive, practical, and evaluative aspects through universal, a priori principles, it offers a powerful framework for understanding rational goal attainment, while simultaneously inviting further exploration into its necessary historical verification and complex ethical implications in global contexts.

References

- Chisholm, Roderick M. (2001). "Knowledge and the Challenge to the Skeptic," *Ethics and Intrinsic Values*, Internationalen Akademie für Philosophie, Vol. XII, Heidelberg, p. 5.
- Kekes, J. (1994). Rescher on Rationality and Morality [Review of A System of Pragmatic Idealism. Volume II. The Validity of Value]. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54(2), 415-420. <https://doi.org/10.2307/2108502>.
- Moutafakis, N. J. (2007). Rescher on Rationality, Values and Social Responsibility, a Philosophical portrait. vol. 1, <https://www.ontosverlag.com>.
- Rescher, N. (1988). *Rationality, A Philosophical Inquiry into the Nature and Rationale of Reason*. United States, Oxford (Clarendon Press).
- Rescher, N. (2005). Pragmatism at the crossroads. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, (Indiana University Press), Vol. 41, Issue 2.
- Rescher, N. (2006). Optimalism the Rationality Of the Real: on the Prospects of AX. *The Review of Metaphysics*, 59, 3; 5-12, 503-518.
- Rescher, N. (2011). On the Improvability Of the World. *The Review of Metaphysics*, 64, 3; 480-514.
- Rescher, N. (2017). *Value Reasoning on the Pragmatic Rationality of Evaluation*. ISBN 978-3-319-54139-6 (eBook).
- Siegel, H. (1992). Rescher on the Justification of Rationality. *Informal Logic*, 14(1).
- Yoon, Y. (2020). A Picture of a cat against Cholera? Rationality in History as Seen from a Universalist Perspective. <https://www.tandfonline.com/loi/tsep20>.

نظریه جامع عقلانیت رشر

نفیسه ساطع^۱ | محسن ساطع^۲

۱. دانشیار گروه فلسفه دانشکده الهیات دانشگاه قم، نویسنده مسئول (nafise.sate@yahoo.com)

۲. دانش آموخته دکتری رشته فلسفه تطبیقی دانشگاه قم.

علمی - پژوهشی

چکیده

رشر عقلانیت را «دنبال کردن هوشمندانه اهداف مناسب» می‌داند. از نظریه‌ی سه بافت شناختی، عملی و سنجشی، ساختار اصلی عقلانیت را تشکیل می‌دهند. وظیفه مشترک این بافتار، به کار بستن بهترین استدلال است. او جهانی بودن عقلانیت را در عین معتبر دانستن جنبه شخصی و شرایط پیرامونی، بهینه‌گی واقعی به جای عقلانیت ایده‌آل و بیشینه‌گرا، می‌داند. بهینه‌سازی، یافتن بهترین کار برای انجام دادن در یک شرایط پیرامونی با استفاده از بهترین استدلال در دسترس است؛ عقلانیت جهانی، این توصیه عقلانی به هر کسی در شرایط یکسان با دیگری است که تصمیم عقلانی یکسانی بگیرد. عقلانیت جامع از ما می‌خواهد تا اهداف هوشمندانه را با روش‌های هوشمندانه دنبال کنیم؛ مبتنی بر اصولی عمل کنیم که نظام‌مند و معنادار باشند و عوامل هوشمند دیگر نیز بتوانند مناسب بودن آنها را تشخیص دهند. تبیین رشر از عقلانیت، یکی از جامع‌ترین و مستحکم‌ترین نظریه‌های ارائه شده در این حوزه است. اما به نظر می‌آید به رسمیت شناختن جنبه تاریخی و شرایط پیرامونی در عقلانیت عینی و جهانی، نیازمند رویکرد تاریخی و صحت‌سنجی آن در سنت‌های تاریخی است. همچنین با توجه به تمسک ناصحیح سیاسی به عقلانیت جهانی، لازم است ارتباط عقلانیت جهانی و خاورگرایی مشخص شود که جای این امر مهم در آثار رشر خالی است. خاورگرایی؛ مجموعه معینی از افکار و تلقی‌های اروپایی نسبت به شرق، برگرفته از ارتباط موجود بین درستی و موفقیت عملی است و نباید آن را بدون استدلال و استناد موجه به مفهوم جهانی عقلانیت نسبت داد و سپس در جهت اهداف استعماری و سلطه جویانه، شرق را در برابر غرب به ناعقلانیت متهم ساخت.

کلیدواژه‌ها: عقلانیت، جهانی بودن، بهینه‌گرایی، شرایط پیرامونی، نیکلاس رشر.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۲۱ - تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۳/۱۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۶ - تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۷/۰۳

□ ساطع، نفیسه؛ ساطع، محسن؛ (۱۴۰۳) نظریه جامع عقلانیت رشر، *جاویدان خرد*، ۴۶ (۲)، ۲۶۱ - ۲۸۸.

<https://doi.org/10.22034/iw.2025.421051.1736>

This is an open access article under the terms of the Creative Commons attribution 4.0

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

مقدمه

عقلانیت، نوعی توانایی جهت کسب معرفت و مبادرت به عمل است و پرسش از چیستی و فرآیند آن، پرسشی فرامعرفت‌شناختی و نقطه مقابل پرسش معرفت‌شناختی کاربردی یا هنجاری است که سؤالاتی از این قبیل که چه چیزی را می‌توانیم بشناسیم و چگونه آن چیز را می‌شناسیم، مطرح می‌کند. (فیومرتون، ۱۳۹۳، ص ۲۶-۲۸) معمولاً عقلانیت از منظرهای محدود و تخصصی و به منظور برآورده کردن انتظارات مشخص تعریف می‌شود. به عنوان نمونه عقلانیت:

-توجیه باور است؛

- به معنای نطق است، یعنی چه باورهایی برای انسان به عنوان حیوان ناطق، عقلانی‌اند؛

- کارکرد مناسب است. شیوه‌ای که انسان عاقلی که حسب فرض قوای عقلانی او به درستی کار می‌کند، از آن طریق باورهایی به دست می‌آورد؛

-ابلاغات و اظهارات عقلی است؛

-انتخاب ابزار مناسب برای غایت مورد نظر است؛

-همان معقول بودن است که به معنای استفاده از عقل در یک نظام فکری یا مکتب فلسفی به کار می‌رود.

(عبدی، ۱۳۸۷، ص ۲۱۵)

انواع عقلانیت نوعی، هنجاری، وظیفه شناختی و ابزاری نیز نمونه‌هایی از محدود ساختن ماهیت و قلمرو عقلانیت است. همچنان‌که مقصود از عقلانیت در چارچوب معنویت، سازگاری معنویت با عقلانیت نظری، عقلانیت علمی / اخلاقی و عقلانیت علمی / اقتصادی است. (قائم‌نیا، ۱۳۸۳، ص ۴)

پیچیدگی مفهوم عقلانیت و عدم دسترسی آسان به ماهیت آن، دانشمندان حیطه‌های مختلف را بر آن داشته که از پیچیدگی‌های موجود در نظریه هنجاری عقلانیت اجتناب کنند و فقط به حوزه تخصصی خود توجه کنند. مثلاً برای یک منطق‌گرا، تنها هدف عقلانیت، اجتناب از بروز ناهمسازی است. برای یک اقتصاددان، عقلانیت صرفاً به معنی مؤثر بودن ابزار و روش‌های مورد استفاده در مسیر رسیدن به اهداف تعیین شده است. برای یک نظریه پرداز در حوزه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، عقلانیت محاسبه درست و دقیق هزینه و فایده است. (Rescher, 1988, p.vii)

در فلسفه عقلانیت "هدایت شدن با استدلال صحیح" (کوهن، ۱۳۸۷، ص ۲۰۵) یا گاهی "سازگاری منطقی" دانسته می‌شود که بر طبق آن "می‌توان کسی را که در آن واحد، هم گزاره الف را تصدیق می‌کند، هم نقیض گزاره الف را، ضد عقل‌گرا یا عقل‌ستیز نامید. بر همین سیاق، می‌توان کسی را که به وضوح بر ضد منافع خود، یا بر

ضد اهداف اعلامی خویش عمل می‌کند، عقل ستیز به شمار آورد. (تیلور، ۱۳۸۶، ص ۱۸۹)

به نظر می‌آید هم معرفت‌شناسان و فیلسوفان علم، هم علمای اخلاق و نظریه پردازان حوزه تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، دغدغه ایجاد استانداردهایی برای باور یا عمل عقلانی دارند. اما در زمینه ارائه توصیف کلی عقلانیت کار کمی صورت گرفته است؛ درحالی که بدون توصیف کلی عقلانیت، هیچ معیاری وجود ندارد که بر اساس آن قضاوت کنیم یک دیدگاه قابل قبول‌تر از دیدگاه دیگر است. (Foly, 1988, p125)

نیکلاس رشر نماینده برجسته پراگماتیسم معاصر است که برخلاف اکثر متفکران تحلیلی، توانست خود را به عنوان یک فیلسوف سیستماتیک معرفی کند. او ضمن اعتقاد به این که دانش "معتبر" به موفقیت عملی کمک می‌کند؛ یک سیستم "ایده‌آل‌گرایی عملگرایانه" ایجاد کرد که برطبق آن، فعالیت ذهنی نقش اساسی در کسب دانش ایفا می‌کند. رشر هم چنین از نظریه انسجام حقیقت دفاع می‌کند به نحوی که تفاوت قابل ملاحظه‌ای با عمل‌گرایی پست مدرن دارد که در آن عینیت‌گرایی رد می‌شود در دیدگاه او، واقعیت در جای خود باقی و معتبر است و موفقیت در کاربرد نمی‌تواند جایگزین واقعیت شود؛ اما یکی از عواملی است که به عنوان معیاری کلیدی در تشخیص وجود واقعیت به کار می‌رود. (Resher, 2005, p.2)

نظریه عقلانیت رشر، یک نظریه منسجم و سازگار با رویکردی تحلیلی و نقدی است که درصدد است با کاوشی عمیق و همه‌جانبه، مسائل و پیچیدگی‌های مساله عقلانیت را تا حد قابل قبولی مورد روشنگری و ارزیابی قرار دهد.

۱. تعریف رشر از عقلانیت

رشر سؤال از چیستی و چگونگی عملکرد عقلانیت، که تعریفی جامع از عقلانیت ارائه کند او عقلانیت را مفهومی پیچیده، چندوجهی و گسترده، می‌داند که باید ضمن به چالش کشیدن تعریف‌های حداقلی و محدود، آن را به نحو مناسب و دقیق تبیین کرد. (Rescher, 1988, p.vi)

رشر عقلانیت را ویژگی مهم انسان می‌شمارد که انسان اندیشه ورز را از دیگر موجوداتی که بر روی زمین زندگی می‌کنند، متمایز می‌سازد و گونه ما را با دیگر موجوداتی که احتمالاً در نقاط دیگر کیهان وجود دارند، و دارای قوه تعقل‌اند، مرتبط می‌کند. رشر به گونه‌ای ماهیت عقلانیت را تبیین می‌کند که از یک سو، قلمرو آن تمام شئون و ابعاد حیات انسان را دربرمی‌گیرد و از سوی دیگر، هم جهانی بودن و اصول کلی عقلانیت را پوشش می‌دهد، هم شرایط پیرامونی و جنبه شخصی عقلانیت را به رسمیت می‌شناسد. علاوه بر آن با ارائه تعریف هنجاری و کارکردی عقلانیت، سه رکن کاملاً یکپارچه شناختی، عملی و سنجشی برای آن قائل می‌شود.

عقلانیت عبارت است از استفاده مناسب از استدلال برای حل کردن مسائل به بهترین نحو ممکن و رفتار عقلانی، استفاده کردن از هوش برای یافتن بهترین عمل برای انجام دادن در یک شرایط پیرامونی است.

عقلانیت، انجام دادن تعمدی بهترین کاری است که فرد می‌تواند به وسیله ابزاری که در اختیار دارد انجام دهد. تلاش برای به دست آوردن بهترین نتایجی است که فرد می‌تواند در محدوده منابع، به ویژه منابع عقلانی از خود انتظار داشته باشد. (Rescher, 1988, p.1)

لازمه عقلانیت، دنبال کردن هوشمندانه اهداف مناسب، همراه با داشتن استدلال قانع‌کننده است؛ من در صورتی عقلانی‌ام که اعمال من توسط استدلال‌های خوب و مناسب جهت دهی شوند. البته او بین "هوش" و "عقلانیت" فرق می‌گذارد. اگرچه هوش شرطی ضروری برای عقلانیت است و عامل عقلانی باید یک عامل هوشمند نیز باشد؛ اما چنین هوش و ذکاوتی برای تضمین رفتار عاقلانه کافی نیست؛ زیرا عقلانیت جستجوی هوشمندانه اهدافی صحیح است. علاوه بر این که بر خلاف هوش که اصولاً شامل ادراک بی‌واسطه است، عقلانیت شامل واسطه‌هایی با مولفه استدلالی است. (Rescher, 2001, p.188)

بنابر تعریف، در صورتی عقلانی‌ام که درحیطه‌های نظر، عمل و ارزیابی، بر مبنای استدلال‌های قانع‌کننده پیش بروم. عقلانیت به اعتقاد رشر، یک مفهوم هنجاری است؛ یعنی به ما می‌گوید که چه کاری را باید انجام دهیم. تأکید رشر بر هنجاری بودن عقلانیت، بدین سبب است که فقط نظریه‌ای هنجاری از عقلانیت می‌تواند پیچیدگی‌های این مفهوم را به نحو شایسته و مناسب تبیین کند. رشر ریشه این هنجاری بودن را خوب بودن یا قانع‌کنندگی استدلال‌هایی می‌داند که باورها، اعمال و ارزیابی‌ها را عقلانی می‌سازند. (Siegel, 1992, p.3)

۲. قلمرو و ارکان عقلانیت

۱. افراد در فرآیند تصمیم‌گیری، ترجیحات مشخص و الگوهای ازپیش تعیین شده دارند. در موقعیت و شرایط تصمیم‌گیری، استدلال یک الگوی منطقی است که می‌تواند و باید وارد عمل شود. در چنین موقعیتی ابتدا نیاز به تصمیم‌گیری شکل می‌گیرد، سپس استدلال و در نهایت حل مسئله رخ می‌دهد. تعیین این که چه رفتاری منطقی‌تر است، نیازمند تدوین قابل سنجش مسئله است. پیش فرض‌های نهفته در موقعیتی که نیازمند به تصمیم‌گیری است، شکل‌گیری و تدوین مسئله را تعیین می‌کند.

۲. بروز رفتار عقلانی در موقعیت تصمیم‌گیری، عملی آگاهانه و ارادی است که نیاز به تعمد عقلانی دارد. تعمد عقلانی در موضوعات مرتبط با سه بافت شناختی، عملی و سنجشی مطرح می‌گردد:

- عقلانیت شناختی: چه چیزی را باید باور کرد یا پذیرفت؟ محصول چنین عقلانیتی، دعاوی یا عقاید مبتنی بر حقیقت است.

- عقلانیت عملی: چه چیزی را باید انجام داد یا اجرا کرد؟ یا چه تصمیمی باید گرفت؟ محصول چنین عقلانیتی، توصیه‌ها و دستورات مربوط به عمل است.

- عقلانیت سنجشی: چه چیزی را باید ترجیح داد یا مغتنم شمرد؟ چه چیزهایی را باید به عنوان اهداف و غایات اتخاذ کرد؟ محصول چنین عقلانیتی سنجش و ارزیابی است. (Rescher, 1988, p.3)
۳. استدلال‌ها در سه دامنه متفاوت شناخت، عمل و سنجش به هم وابسته و پیوسته‌اند و به گونه‌ای با یکدیگر هم پوشانی دارند که به هیچ وجه نمی‌توان آن‌ها را از یکدیگر جدا کرد. استدلال سنجشی، مناسب بودن اهداف را تعیین می‌کند و استدلال شناختی و عملی، جستجوی آن‌ها را از طریق برانگیختن اعمال در پرتو بهترین اطلاعات کسب شده میسر می‌سازد و در نهایت ما را به اهداف مناسب سوق می‌دهد. بنابراین، عقلانیت هم به اهداف هم به ابزار مربوط می‌شود. هر سه دامنه عقلانیت به وسیله ماموریت مشترکشان که یافتن بهترین استدلال هاست متحد می‌شوند. در تاکید نقش به هم پیوسته این سه نوع استدلال، رشر بیان می‌کند که عقلانیت عملی، مستلزم داشتن عقلانیت شناختی و عقلانیت سنجشی است. بدین ترتیب، به منظور ارائه استدلال‌هایی عملی و قانع‌کننده در مواقعی که باید تصمیماتی خاص اتخاذ شوند، هم مسائل مرتبط با ارزش هم مسائل مرتبط با واقعیات و حقایق در نظر گرفته می‌شوند.
۴. رشر با تاکید بر نقش عقلانیت عملی به عنوان عامل کلیدی بیان می‌کند که ما نباید تنها به جنبه عقلانیت در تفکر بسنده کنیم. شخصی که در یافتن مناسب‌ترین کار، غیر هوشمندانه عمل می‌کند، مرتکب خطای عقلانی می‌شود، هم چنین شخصی که کار بهینه و عقلانی را برای انجام دادن در شرایط معین به درستی می‌یابد، اما نمی‌تواند آن را انجام دهد، از مسیر استدلال منحرف می‌شود. رعایت مطالبات استدلال، چه در عقیده چه سنجش، چه عمل، در هر موضوعی به نحو به هم پیوسته ضروری است (Rescher, 1988, p.3)
۵. طبق تعریف، عقلانیت متشکل است از مجموعه‌ای از هنجارها که فکر و عمل را مدیریت می‌کنند و مجموعه‌ای از استانداردها که بر مبنای آنها روش‌ها، باورها و اعمال مختلف ارزیابی می‌شوند. (Rescher, 2017, p.28) بر همین اساس، سه هنجار برای عمل عقلانی وجود دارد: توانایی فراهم کردن توضیحی کافی از استدلال‌های مورد استناد برای داشتن یک باور یا انجام دادن یک عمل؛ سازگاری ابزار و وسیله‌های مورد استفاده با اهداف؛ و قانون عدم تعارض. (تیلور ۱۹۸۲، ص ۹۰-۹۱) ثبات، سادگی و موفقیت عملی نیز اغلب به عنوان مثال‌هایی از استانداردهای عقلانی در نظر گرفته می‌شوند. (کوهن ۱۹۷۷، ص ۳۲۲)
۶. در حالی که عقلانیت، تلاش برای یافتن بهترین راه حل را تشویق می‌کند، اما فرآیند آن به هیچ وجه فرآیندی ساده نیست. اغلب، چندین عامل مجزا برای شایستگی مانند باورپذیر بودن، محتمل بودن و طبیعی بودن (سادگی) در موضوعات مربوط به تبیین در کاراند و ممکن است شیوه‌های متفاوتی را برای بهینگی ارائه دهند. ما همواره باید از یک راه حل عقلانی (از یک بهترین راه حل) به جای عقلانی‌ترین (بهترین) راه حل برای مسائل خودمان صحبت کنیم. اغلب اوقات، یک انتخاب که بی‌نظیر باشد وجود ندارد و در چنین مواقعی

عقلانیت، انتخاب‌های متعددی را در اختیار ما قرار می‌دهد. (Kekes, 1994, 2)

۷. در عقلانیت، شناخت و سنجش هر دو ضروری‌اند. اختصاص دادن ابزار زیرکانه و کارآمد برای نیل به اهداف نامناسب احمقانه است؛ هم چنین دنبال کردن اهداف ارزشمند با ابزار غیر موثر نیز احمقانه است. (Rescher, 1988, p.7) اهداف مناسبی که جستجوی خردمندانه آن عقلانیت را شکل می‌دهد فضیلت نامیده می‌شوند. اما هدف عقلانیت افزایش شانس کسب این فضیلت‌ها نیست، بلکه بهینه کردن آن‌ها است. رشر مفهوم بهینه‌سازی را به منظور مخالفت با بهینه‌سازی به کار می‌برد. در بهینه‌سازی سودمندی، رویکرد درست در قبال انتخاب عقلانی، استفاده از چارچوب سنتی محاسبه ارزش مورد انتظار است که در قالب آن وزن گزینه‌های مختلف با توجه به سودمندی آنها و احتمال تحقق سود پیش بینی شده تعیین می‌شود. در چنین رویکردی، عقلانی بودن عبارت است از انتخاب کردن از طریق دستیابی به تعادلی بین احتمالات و سودمندی‌ها. در این رویکرد، تصمیم‌گیری عقلانی از طریق ترکیب کردن احتمالات و سودمندی‌ها محاسبه و با یکدیگر مقایسه می‌شود. (Rescher, 2001, p.513)

۸. بنابراین دیدگاه رشر، عقلانیت در تمام اشکال خود مستلزم ارزیابی مقایسه‌ای روش‌های ممکن است که خود پنج قوه ذهنی را می‌طلبد:

۱. تخیل: توانایی تعمق درباره روش‌های جایگزین و طراحی کردن فرضیه‌ها و انجام دادن تفکر در قالب "اگر، ... سپس"؛
۲. پردازش اطلاعات: توانایی تعیین بایدها و نبایدهای افعالمان و قدرت تشخیص قابلیت تحقق احتمالات ذهنی و واقع‌گرایانه بودن دیدگاه‌های تئوریک؛
۳. سنجش: توانایی ارزیابی مطلوبیت موقعیت‌های مختلف؛
۴. انتخاب آگاهانه: توانایی انتخاب بین روش‌های ممکن، اتخاذ یک روش و رد بقیه روش‌ها؛
۵. کنش‌گری: توانایی به اجرا درآوردن انتخاب‌ها. (Rescher, 1988, p.11)

۹. این پنج عامل مجموعاً در کنار یکدیگر عوامل تشکیل دهنده رفتار عقلانی‌اند. دو عامل آخر نشان می‌دهد که عقلانیت صرفاً وابسته به هوش نیست و اراده و توانایی انتخاب نیز در آن دخیل است. بدین ترتیب، عقلانیت توانایی اعمال اراده آزاد است و عمل عقلانی صرفاً در توانایی اراده آزاد انسان معنا می‌یابد، نه در ربات‌ها و ماشین‌های مکانیکی. (Moutafakis, 2007, p.35)

۱۰. در نظریه رشر، عقلانیت مستلزم توانایی ارائه شرحی مبتنی بر هوش فرد است تا منطق مناسب بودن آن چه را که انجام می‌دهد، ارائه کند و بنابراین استدلال نقش مهمی ایفا می‌کند. عامل عقلانی حقیقی برای هر

آن چه که انجام می‌دهد استدلال‌های خوبی دارد و به گونه‌ای عمل می‌کند که بهترین صلاح‌دید و تصمیم اقتضا می‌کند.

۱۱. استدلال خوب، استدلالی است که هم قانع‌کننده باشد هم به نحو موثری عقاید، اعمال و سنجش‌های فرد را همسو و هماهنگ سازد. یک استدلال خوب باید واقع‌گرا؛ یعنی راهنمای انتخاب بهترین عمل در شرایط پیرامونی باشد و به طور بهینه ما را به واقعی‌ترین و بهترین علایق مان هدایت کند. بهترین استدلال کسب بیشترین موفقیت را با به کارگیری به صرفه‌ترین ابزار میسر می‌سازد. بنابراین، آن چه که در کل برای عقلانیت حیاتی است، پیش رفتن بر اساس استدلال‌های محکم و قوی است. (Rescher, 1988, p.10)

۱۲. البته همه استدلالها از نظر قانع‌کننده بودن، استدلال‌های خوبی نیستند که باعث حرکتی هوشمندانه و معقول شوند. وارونه جلو رفتن و جا زدن استدلال‌هایمان برای انجام آن چه که می‌خواهیم انجام دهیم به جای استدلال‌های خوبی برای آن چه که باید انجام دهیم سوء استفاده از عقلانیت است. (Rescher, 1988, p.6)

۱۳. نقش انگیزه در استدلال منطقی شایان توجه است. انگیزه‌های عامل عقلانی برای انجام هرآن چه که انجام می‌دهد، بایستی مبتنی بر استدلال‌های خوب باشد. از آنجا که تحقق این امر تنها به طور محدود میسر است، باید عقلانیت کامل را یک ایده‌آل در نظر بگیریم و بپذیریم که ما انسان‌ها به خاطر ظرفیت مان برای استدلال کردن و قطعاً نه به خاطر به دست آوردن عقلانیت کامل، "حیوانات عاقلیم".

۱۴. معضل استدلال عقلانی، کامل نبودن اطلاعات و مواجهه با اطلاعات ناقص در بیشتر موارد است. ما عموماً فقط می‌توانیم بر مبنای بهترین استدلال قابل مشاهده و قابل درک که در اختیار داریم نه بهترین استدلال واقعی، عمل کنیم. این حقیقت غیرآرمانی، واقعیت پیش روی ماست که انتخاب‌هایی که ما آن‌ها را از لحاظ منطقی و با توجه به اطلاعاتی که در اختیار داریم مناسب ارزیابی می‌کنیم، لزوماً به لحاظ واقعی عقلانی نیست. مشکل اینجاست که اطلاعات ما ناقص است و ممکن است مسیر اشتباه را به ما نشان دهد. اما به نحو گریزناپذیری تا زمانی که احتمال موفقیت به خاطر عمل کردن طبق توصیه‌های ارائه شده توسط عقلانیت، بیشتر از صفر باشد، و تا زمانی که انجام دادن آن چه که عقلانیت مصلحت می‌داند، باعث افزایش هر چند کم احتمال موفقیت شود، انجام آن کار از دیدگاه نظریه تصمیم، کاملاً منطقی است. (Rescher, 1988, p. 35)

رشر با شکستن محدودیت‌های مطرح شده در تعریف عقلانیت، ادعا می‌کند که قلمرو عقلانیت محدود به مصالح مادی نیست بلکه همه مصالح انسانی را دربرمی‌گیرد و در تعیین ارزش‌های والای زیبایی‌شناختی، اجتماعی و معنوی، از اهمیت برخوردار است.

بنابر دیدگاه رشر، اصلی‌ترین عامل موثر در ارائه نظریه جامع درباره عقلانیت این است که فقط نظریه‌ای هنجاری از عقلانیت است که می‌تواند پیچیدگی‌های این مفهوم را به نحوی مناسب و شایسته تبیین کند. این

واقعیت که دو عمل جداگانه که توسط استدلال‌هایی یکسان پشتیبانی می‌شوند باید وضعیت عقلانی یکسانی نیز داشته باشند، نشان می‌دهد که بحث‌های مبتنی بر استدلال توسط اصولی منحصر به فرد پشتیبانی می‌شوند؛ اصولی که استدلال‌ها را به عنوان درونداد دریافت می‌کنند و وضعیت عمل را از لحاظ عقلانی به صورت برونداد به دست می‌دهند.

۳. عینی بودن و جهانی بودن عقلانیت

آن چه که انجام دادن، باور داشتن یا ارزش دانستن آن برای یک شخص عقلانی است، برای هر شخص دیگری نیز که در همان شرایط قرار دارد لزوماً به همان اندازه عقلانی است. جهانی بودن بر وجود اصول اساسی و بنیادین عقلانیت تاکید می‌کند و به صورت ذاتی در تعریف عقلانیت وجود دارد. در عین حال عقلانیت به شرایط پیرامونی و موقعیت هم وابسته است؛ افراد می‌توانند بدون هیچ مشکلی و به طرز کاملاً مشروع نظرات مختلفی درباره عقلانی بودن یا نبودن یک مسئله داشته باشند، حتی می‌توانند دیدگاه‌های تقریباً متفاوتی نسبت به خود مفهوم عقلانیت نیز داشته باشند.

عقلانیت در هر مفهوم و تعریفی مبتنی بر در دسترس بودن استدلال‌های خوب و قانع‌کننده است و این خوب و قانع‌کننده بودن استدلال‌ها، چیزی درونی یا شخصی نیست؛ بلکه عینی و قابل درک برای عموم است. بنابراین، عینی بودن برای تحقق عقلانیت ضرورت دارد اما شکل‌گیری اجماع نه. اجماع وابسته به این است که مردم به چه چیزی فکر می‌کنند، در حالی که عینیت وابسته به این است که آنها باید به چه چیزی فکر کنند؛ این دو تنها در شرایط ایده‌آل است که بر یکدیگر منطبق می‌شوند. (Rescher, 1988, p.157)

رشر جهانی بودن عقلانیت را به شیوه‌های گوناگونی تبیین می‌کند و بدین منظور از وجود اصول کلی و ثابت جهانی، تعریف عقلانیت، تفاوت بین ترجیحات شخصی و مصالح واقعی بهره می‌برد.

۱-۳. اصول کلی و عینی عقلانیت

جنبه جهانی عقلانیت معطوف به این است که با توجه به استانداردهای غیرشخصی و عینی، چه چیزی برای هر فردی که در آن شرایط قرار می‌گیرد قابل توصیه است تا با تبعیت از آن بتواند عقلانی عمل کند. یک فرد برای این که عقلانی باشد باید در هر مرحله، کارهایی را انجام دهد که تحت پوشش یکی از اصول جهانی عقلانیت باشد. استانداردهای عقلانیت عمومی‌اند به این معنی که آن چه برای یک شخص عقلانی است، برای هر شخص دیگری که در همان شرایط قرار دارد نیز عقلانی است.

برای این که یک باور، عمل یا سنجش عقلانی باشد، عامل باید (حداقل در مقام نظر) در موقعیتی باشد که بتواند آن را به طور کامل و دقیق توضیح دهد به گونه‌ای که دیگران بر مبنای توضیحات او بتوانند تشخیص

دهند که "تنها باور، عمل یا سنجش مناسب" برای حل و فصل کردن مسئله‌ای معین به شیوه‌ای مطلوب، همین باور، عمل یا سنجش است. به تعبیر دیگر، فرد ارائه دهنده راه حل عقلانی باید استدلال‌های عینی و غیر شخصی محکمی داشته باشد تا بتواند دیگران را قانع کند که راه حل او در شرایط موجود یا تنها انتخاب مناسب است یا یکی از انتخاب‌های مناسبی است که ارزش آن کمتر از انتخاب‌های جایگزین دیگر نیست. و مشاهده گر هوشمند و مستقل که از حقایق مرتبط با مسئله آگاه است، باید بتواند بگوید که: "هر چند من خودم به این چیزها باور ندارم یا برای آنها ارزش قائل نیستم، اما می‌توانم بفهمم و تشخیص دهم که برای فردی که در شرایط این عامل قرار دارد، این نوع باور، عمل یا سنجش مناسب است و در نتیجه آن چه که آن عامل انجام داده است در مجموع منطقی است." (Rescher, 2017, p.65) برای جهانی بودن عقلانیت، این واقعیت کافی است که اگر یک عملی واقعا عملی عقلانی باشد، در آن صورت باید در مجموع برای هر کسی این امکان وجود داشته باشد که عقلانی بودن آن عمل را با داشتن اطلاعات کافی درک کند.

تردیدی نیست که برخی اعمال و باورهای خاص، اغلب تحت تاثیر مجموعه‌ای از شرایط که فرد خود را در آن می‌یابد، قرار می‌گیرند و توسط محیط پیرامون تعیین می‌شوند. با این حال رشر مدعی است که این عوامل مانعی بر سر راه جهانی شمردن عقلانیت یک باور یا یک عمل نیستند. (Moutafakis, 2007, p.28-29) اصول بنیادین عقلانیت، جهانی بودن را برای این مفهوم به ارمغان می‌آورند. اصول بنیادین عقلانیت، اصولی انتزاعی و یکپارچه‌اند که مفهوم عقلانیت بر آنها استوار است و وحدت و یکنواختی اجتناب‌ناپذیر عقلانیت را در بردارند و مشخص می‌کنند که منظور از عقلانیت چیست. برای مثال: به دنبال حقیقت بودن و پیدا کردن جواب‌های درست برای سؤالات خود در عقلانیت شناختی؛ و شکوفا شدن استعدادها، لذت و سرگرمی، سلامتی و حفظ عملکرد نرمال بدن در عقلانیت عملی. اصول بنیادین عقلانیت‌اند که اهداف غایی را مشخص می‌کنند.

بسیار ادعا می‌شود که مطمئناً هیچ اصل ثابتی در ارتباط با عقلانیت وجود ندارد که در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف غیر قابل تغییر باشد؛ و نظرات مردم در باره این که چه چیزهایی عقلانی‌اند و چه چیزهایی عقلانی نیستند با تغییر در مکان و زمان، تغییر می‌یابد. در بررسی این ادعا باید توجه داشت که افراد مختلف در مکان‌ها و زمان‌های مختلف روش‌های متفاوتی برای تحقق عقلانیت دارند؛ اما در سطح اصول اولیه و بنیادین باید هماهنگی وجود داشته باشد. تمامی مفاهیم مختلف از عقلانیت با توجه به مفهوم مدنظر ما از عقلانیت است که به عنوان "مفهومی از عقلانیت" پذیرفته شده‌اند. در این سطح، آن چه که غالب است "امتیاز ویژه سؤال کننده" است و به همین دلیل است که مفهوم مدنظر ما تعیین کننده می‌شود.

بدین ترتیب با وجود این که ادعاهای معرفتی عقلانی و اعمال عقلانی و حتی معیارهای سنجش عقلانی در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف شکل متفاوتی به خود می‌گیرند، اصول اساسی و بنیادین عقلانیت همیشه

ثابت‌اند و هیچ تغییری نمی‌کنند. این وضعیت نیز همانند این واقعیت که استانداردهای تعیین عقلانیت همان استانداردهای خودمان است، نشان می‌دهد که در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف، مفهوم مد نظر ما از عقلانیت محوریت دارد و تعیین‌کننده است. افراد می‌توانند نظرات مختلفی درباره این که چه چیزی عقلانی است و پاسخ‌های متفاوتی برای سؤال "عقلانیت چیست؟" داشته باشند. اما اصول نهایی عقلانیت همیشه و در همه جا ثابت و نامتغیر است. (Rescher, 1988, p.153)

۲-۳. جهانی بودن لازمه مفهوم عقلانیت

در توجیه جهانی بودن عقلانیت، رشر از خود مفهوم عقلانیت و لوازم آن نیز بهره می‌برد. جهانی بودن عقلانیت در بطن و ذات مفهوم عقلانیت نهفته است چراکه در هر توضیحی از عقلانیت، در دسترس بودن استدلال‌های خوب و قانع‌کننده، رکن اساسی است و "اصول اساسی و بنیادین" عقلانیت به صورت ذاتی در خود مفهوم عقلانیت وجود دارند. اگر شما برخی از این اصول و قواعد را نقض کنید، در آن صورت -صرفاً به دلایلی مفهومی- فعالیتی که انجام می‌دهید، عقلانی نخواهد بود. اساسی‌ترین اصول عقلانی بودن تنها در این معنی "وابسته به فرهنگ‌ها" است که برخی فرهنگ‌ها ممکن است اصلاً یک چنین پروژه‌ای (پروژه عقلانیت) را دنبال نکنند. این گونه نیست که فرهنگ‌های مختلف بتوانند همان پروژه را به روشی متفاوت دنبال کنند مثلاً یاد گرفته باشند بدون تعهد به اصول اساسی و بنیادین عقلانیت که در نظر ما تعیین‌کننده‌اند، کاری را به شیوه‌ای عقلانی انجام دهند.

این وحدت مفهومی باعث می‌شود که نقد اعمال و تصمیمات دیگران از لحاظ عقلانی بودن یا نبودن میسر گردد. هم چنین این وحدت مفهومی امکان توصیه به دیگران را فراهم می‌کند نه به گونه‌ای که بگوییم "انجام دادن این کار برای همه عقلانی است" بلکه شکل مناسب توصیه این گونه خواهد بود که "برای کسی که در این شرایط قرار دارد، انجام این کار عقلانی است." توصیه عقلانی نباید مبتنی بر دیدگاه خود توصیه‌کننده باشد، بلکه در چنین مواقعی باید از دیدگاه دریافت‌کننده توصیه به مسائل نگاه کرد (نه لزوماً به آن چه که می‌خواهد، بلکه به بهترین و مناسب‌ترین علایق او باید توجه کنیم).

زمانی که جامعه شناسان می‌گویند فرهنگ‌های بیگانه "عقلانیتی" دارند که متفاوت از عقلانیت ماست، عموماً منظورشان این است که (۱) آنها اهداف متفاوتی دارند؛ مثلاً، ما به دنبال کنترل کردن و تغییر دادن محیط خود هستیم تا آن را با اهداف خودمان متناسب کنیم، اما آنها تمایل دارند در اهداف خودشان بازبینی کنند تا آنها را متناسب با محیط خودشان گردانند به عبارتی دیگر، تلاش می‌کنند با طبیعت به هماهنگی برسند؛ یا (۲) آنها روش‌هایی برای حل مسئله دارند که متفاوت از روش‌های ماست (مثلاً، ما از بررسی‌های تجربی،

شواهد و مدارک، روش علمی و غیره استفاده می‌کنیم اما آنها از پیش گویی، فال‌گیری و الهام غیبی استفاده می‌کنند). اگر آنها با استفاده از روش‌ها و ابزارهایی متفاوت به دنبال اهدافی متفاوت باشند، شاید سبک فکری متفاوت و ویژگی‌های فکری متفاوتی داشته باشند، اما نمی‌توانیم بگوییم که عقلانیت متفاوتی دارند. منظور مردم شناسان از عقلانیت متفاوت صرفاً روشی بیش از حد نمایشی (و گمراه‌کننده) برای بیان این مطلب است که آنها کارهای فکری خود را در رابطه با حل مسئله، به روش‌هایی متفاوت از روش‌های مورد استفاده ما انجام می‌دهند. اما فرآیندهای متفاوتی که آنها پیش می‌گیرند، به این معنی نیست که عقلانیتی متفاوت از عقلانیت ما دارند. (Rescher, 1988, p.155)

۳-۳. مصالح واقعی و ترجیحات شخصی

رشر با عینی دانستن عقلانیت و تفاوت قائل شدن بین مصالح واقعی و ترجیحات شخصی، جهانی بودن عقلانیت را تبیین می‌کند. ارزیابی فرآیندی ذاتاً عقلانی است. ارزیابی یک شیء یا یک وضعیت به عنوان مطلوب/نامطلوب یا درست/نادرست مبتنی بر استانداردهایی است که ارزش آن شیء یا وضعیت را به طور عینی نشان می‌دهند. تنها از طریق در نظر گرفتن این نوع استانداردهاست که می‌توانیم ارزیابی‌ها را به طور غیر شخصی و عمومی به انجام برسانیم و به عینیت در ارزیابی دست پیدا کنیم. در باره ما انسان‌ها این استانداردهای مورد استفاده در بررسی نهایی مبتنی بر این مسئله‌اند که آیا عوامل تحت بررسی مصالح اصیل و مناسب ما را تقویت می‌کنند یا نه؛ به عبارت دیگر، آیا می‌توانند اوضاع را برای شکوفا شدن استعدادهای ما مساعد کنند. ارزش یک شیء صرفاً برابر با آن چیزی نیست که در ذهن فرد وجود دارد؛ برداشت ذهنی فرد از یک شیء، ارزیابی او از آن شیء است نه لزوماً ارزش ذاتی آن. ارزش یک شیء در واقع ویژگی‌ای از آن شیء است که ارزیابی‌های عقلانی و آگاهانه مختلف، وجود آن را در آن شیء تأیید می‌کنند. ارزش یکی از ویژگی‌ها و خصوصیات خود شیء است. بنابراین، ارزش بر خلاف ارزیابی چیزی نیست که به نظرات و دیدگاه‌های مشاهده‌کننده بستگی داشته باشد.

روشن است ابزارهایی که ما برای لذت و سرگرمی ایجاد می‌کنیم می‌توانند با توجه به میزان موفقیتشان در تحقق بخشیدن به آن اهداف مورد ارزیابی قرار گیرند. اما لازم نیست که در ارزیابی خود کوته نظر و صرفاً انسان‌مرکز باشیم. جهانی که ما در آن ساکنیم ساخته دست خود ما نیست؛ بلکه نتیجه و محصول توسعه خودش است؛ و تا جایی که چیزهای مختلف به بودن آن، به طبیعت، به تداوم وجود و نیز توسعه آن کمک می‌کنند، نقشی کارکردی در آن دارند.

آنچه که ارزیابی عقلانی را به امری عینی مبدل می‌کند این واقعیت است که ارزیابی‌های ما به واسطه مبتنی بودن بر استدلال‌های معتبر و قانع‌کننده می‌توانند - و باید - برای دیگران نیز توجیه پذیر و قابل درک باشند. ارزیابی

عقلانی ارتباط تنگاتنگی با بهترین و مناسب‌ترین مصالح ما دارد؛ و آن چیزهایی که به بهترین نحو مصالح افراد را تقویت می‌کنند، اموری عینی و قابل تشخیص برای عموم‌اند و می‌توانند همان گونه که برای خود شخص قابل تشخیص‌اند، برای دیگران نیز به همان راحتی قابل تشخیص باشند. (Rescher, 2017, p.61-62)

عینی بودن ارزیابی عقلانی در نهایت ریشه در مصالح واقعی ما دارد. خود مسئله مصالح واقعی امری عقلانی و هنجاری است. بر همین اساس، اعتبار ارزیابی‌های قانع‌کننده و مستدل، مسئله‌ای است که می‌تواند به صورت عینی تعیین گردد و به هیچ وجه به دیدگاه‌های شخصی مشاهده‌کننده بستگی ندارد. گفتن این که "تو با دزدیدن آن پول، کار اشتباهی را مرتکب شدی" صرفاً اشاره به این ندارد که تو پول را دزدیدی و کارت مورد تأیید نیست و باید در آینده به نحوی متفاوت عمل کنی؛ بلکه مهم‌تر از همه اینها پشت آن استدلالی نیز وجود دارد که نشان می‌دهد باید در موقعیت‌های مشابه بعدی متفاوت عمل کنی. این ادعا به طور ضمنی بیان می‌کند که عمل انجام شده توسط تو (دزدی) عملی است که به مصالح مشروع و قانونی دیگران لطمه می‌زند. نیازها و منافع انسان‌ها و مصالح واقعی آنها مانند سلامتی جسمی و روانی چیزهایی ذهنی نیستند که برای هر شخصی متفاوت باشند. آن چه که برای ما مطلوب است آن چه که برای سلامتی جسمی و روانی کلی ما با توجه به خصوصیات و ویژگی‌های گونه انسان در طولانی مدت سودمند است در مقیاس بزرگ‌تر امری واقعی و عینی است، که دیگران نیز می‌توانند آن را مورد بررسی قرار دهند و به مطلوبیت آن صحنه بگذارند.

اصل عمومی و غیر شخصی این است که مصالح واقعی و اصیل یک شخص، مسائلی کاملاً شخصی نیستند، بلکه همیشه متکی به یک اصل جهانی‌اند که بین تمام افراد عمومیت دارد. در هر حال باور، عمل و سنجش عقلانی تنها زمانی امکان پذیر می‌شود که فرد استدلال‌هایی قانع‌کننده و موجه (و نه فقط انگیزه‌های شخصی) برای آن چه که انجام می‌دهد، داشته باشد. در مواقعی که یک فرد در آزادی کامل است و قواعد و قوانین مورد نیاز را بر مبنای امیال و خواسته‌های خود در طول مسیر انتخاب می‌کند و برای انتخاب‌های خود هیچ‌گونه معیار یا استاندارد مشخص و از پیش تعیین شده‌ای ندارد، عقلانیت به هیچ وجه نمی‌تواند موضوعیتی داشته باشد. در پرتو استانداردهای عینی و غیر شخصی است که اهداف و اصول عقلانیت می‌توانند تحقق یابند. (Rescher, 2017, p.62-65)

۴. وابستگی عقلانیت به شرایط پیرامونی

اگرچه رشر عقلانیت را مفهومی جهانی می‌داند، اما در عین حال عقلانیت را وابسته به شرایط پیرامونی و موقعیت نیز محسوب می‌کند. راه حلی عقلانی که بر مبنای مجموعه‌ای از اطلاعات برای یک مسئله ارائه شده است، می‌تواند با گسترده‌تر شدن اطلاعات، عقلانی بودن خود را از دست بدهد. راه حل‌های عقلانی مسائل به شدت وابسته به موقعیت‌اند، به گونه‌ای که اطلاعات بیشتر درباره موقعیت می‌تواند به نتایجی کاملاً متفاوت منتهی شود. در تمامی

موارد، تصمیم‌گیری در باره راه حلی عقلانی، وابسته به شرایط پیرامونی و اطلاعاتی است که در دست داریم. آن چه که در یک موقعیت معین و با استناد به داده‌هایی معین، راه حلی مناسب و عقلانی به نظر می‌رسد، ممکن است با بیشتر شدن اطلاعات در باره آن موقعیت، اطلاعاتی که داده‌های قبلی را لغو یا تصحیح نمی‌کند بلکه فقط موجب بیشتر شدن آن می‌شود عقلانی و مناسب بودن خود را از دست بدهد. (Rescher, 1988, p.21)

روشن است این شرایط در تمام بخش‌های تصمیمات عقلانی اعم از استخراج اطلاعات به روش قیاسی، استدلال استقرایی، ارزیابی، استدلال عملی یا دیگر روش‌ها وجود دارد. در حقیقت، یک تصمیم‌گیری عقلانی درباره راه حل یک مسئله بر اساس مجموعه‌ای از شواهد و تجربیات همواره می‌تواند نه به واسطه بازبینی آن شواهد و تجربیات، بلکه به واسطه توسعه آنها، عقلانیت و مناسب بودن خود را از دست بدهد. پیامدهای این حقیقت فراگیرند و به توجه بیشتر و دقیق‌تری نیاز دارند.

کار عقلانی این است که با در نظر گرفتن تمامی ملاحظات، گزینه مناسب را به مطلوب‌ترین نحو ممکن انتخاب کنیم. البته در موقعیت‌های مختلف، منظور از "مطلوب بودن" متفاوت خواهد بود. "مطلوب بودن" در انتخاب‌های شناختی، عمدتاً به اثبات بستگی دارد؛ در انتخاب‌های عملی، با کارایی مرتبط است و در انتخاب‌های مربوط به سنجش، به ارجح بودن بستگی دارد. عقلانیت همواره به معنی بهینه‌سازی انتخاب‌ها نسبت به محدودیت‌ها و انجام دادن بهترین کار ممکن در یک شرایط پیرامونی معین است. واضح است که در تصمیم‌گیری‌ها لازم نیست و عقلاً هم نمی‌تواند این طور باشد که از اطلاعاتی که نداریم و نمی‌توانیم به آنها دسترسی پیدا کنیم، استفاده کنیم. عقلانی بودن باورها، اعمال و سنجش‌های ما به طور@ مشخص به اطلاعاتی که در اختیار داریم وابسته است، نه به اطلاعاتی که می‌تواند برای افراد دیگری که احتمالاً در شرایط مطلوب‌تری نسبت به ما قرار دارند، در دسترس باشد.

تمام آن چه که عقلانیت اقتضا می‌کند و تمام آن چه که از ما به عنوان موجودات عقلانی انتظار می‌رود، این است که هر موقع در یک دوراهی یا چندراهی قرار گرفتیم، باید به بهترین نحو ممکن از اطلاعات موجود استفاده کنیم. وابستگی به شرایط پیرامونی در مقام عمل به طور اجتناب‌ناپذیری باعث می‌شود که ظهور عقلانیت برای هر شخص متفاوت باشد و به تنوع در انتخاب‌های عقلانی منجر گردد. شرایط پیرامونی عوامل مختلفی از جمله زمان، مکان و جزئیات مرتبط با ویژگی‌های هر فرد و موقعیتی را که وی در آن قرار گرفته است شامل می‌شود. در حالی که انتخاب‌های هر فرد در موقعیت و شرایط خاص خودش به گونه‌ای است که هر فرد دیگری نیز می‌تواند مناسب بودن آن‌ها را تشخیص دهد؛ زیرا معیارها و استانداردهای به کار برده شده، غیرشخصی و عینی‌اند. (Rescher, 2017, p.66)

نکته نهایی و مهم این است که سازگار کردن اصول با شرایط و ویژگی‌های موقعیتی، هیچ خللی به اصول وارد

نمی‌کند. هنجارهای ارزیابانه، مطلق، جهانی و ثابت نیستند، حتی منطق حکم می‌کند که این هنجارها باید محدود به شرایط موجود در هر موقعیتی باشند، اما اصول اساسی آن‌ها هم چنان عمومیت دارند. (Rescher, 2017, p.69).

۵. نسبییت عقلانیت در کنار جهانی بودن آن

توصیف عقلانیت به جهانی بودن از یک سو و وابسته بودن آن به شرایط پیرامونی از سوی دیگر، به ظاهر متعارض و ناصحیح است. گویی اگر اعتبار عقلانی با توجه به شرایط فردی و گروهی تغییر می‌کند، هر گونه ادعایی مبنی بر جهانی و عینی بودن عقلانیت فاقد معناست. رشر در نظریه جامع خود از عقلانیت نه تنها این دو ویژگی را با یکدیگر هماهنگ و سازگار می‌کند بلکه معتبر دانستن هم زمان این دو ویژگی را از مشخصات یک نظریه جامع عقلانیت می‌داند. هر نظریه صحیح عقلانیت که از پیچیدگی و چند وجهی بودن عقلانیت غفلت نکرده باشد، باید بتواند تبیین جامعی از چنین ابعاد به ظاهر متعارض ارائه کند. درک این دو ویژگی در کنار هم، به جهت فهم و جستجوی روش‌های شناختی مشترک بین تمامی موجودات عقلانی مهم به نظر می‌رسد.

ما مجبوریم پروژه عقلانیت را بر طبق قوانین خودمان جلو ببریم؛ زیرا همین قوانین اند که عقلانیت را تعریف می‌کنند و عقلانی بودن یا نبودن کارهای ما را تعیین می‌کنند. اگر عقلانیت را بر اساس این مبنا دنبال نمی‌کردیم، از عقلانیت مد نظر خودمان فاصله می‌گرفتیم و دیگر این نوع عقلانیت، آن چیزی نبود که از ابتدا به دنبال آن بودیم. در واقع تعیین‌کننده بودن استانداردهای عقلانیت خود ماست که آنها را برای ما تبدیل به استانداردهای مطلق می‌کند.

اما آن چه که موجب می‌شود درک و فهم ما در رابطه با چنین مسائلی، نقشی تعیین‌کننده داشته باشد، منحصرأ اختصاص به ما ندارد. برای این که عقلانی بودن ادعاهای یک فرهنگ بیگانه را تایید کنیم، باید دو چیز را ثابت کنیم: اول این که آنها با توجه به قواعد و قوانین خود به طور هوشمندانه و عقلانی عمل می‌کنند و دوم این که در نظر ما قواعد و قوانین آنها با توجه به موقعیتی که در آن قرار دارند، عقلانی و منطقی است. یعنی در ارزیابی اعمال و استانداردهای ناظر بر آنها این استانداردهای خود عامل است که باید مبنا باشد و اعمال ارزیابانه باید بر مبنای استانداردهای فردی که اعمالش ارزیابی می‌شود، مورد قضاوت قرار گیرد (نه بر مبنای استانداردهای ارزیابی‌کننده). درواقع، حکم کلی این است: "تو باید هر کسی را بر مبنای استانداردهای خودش قضاوت کنی." (Rescher, 2003, p.480)

با توجه به استانداردهای ماست که عقلانی بودن یا نبودن تعیین می‌شود. این واقعیت که ما در تعیین عقلانیت باید از مبانی و استانداردهای خودمان استفاده کنیم، اصل و اساس جهانی بودن عقلانیت است. برای این که عقلانی بودن فرهنگ دیگر را تایید کنیم، کافی است عقلانی بودن آن را در قالب زبان و

اصطلاحات مورد استفاده خودمان مورد بررسی قرار دهیم. بخشی از این فرآیند می‌تواند بررسی این باشد که آیا اعمال آنها مطابق با استانداردهای خود آنهاست یا نه.

گاهی اوقات مردم شناسان می‌گویند که مفهوم عقلانیت در یک جامعه دیگر متفاوت از مفهوم ما از عقلانیت است. اما این سخن کاملاً بی‌معنی است. این ادعا مانند این خواهد بود که بگوییم آنها مفهومی از آهن دارند که ناظر است بر چیزی متفاوت از آن چه که ما آهن می‌نامیم؛ یا آنها مفهومی از فیل دارند که ناظر بر چیزی است متفاوت از آن چه که ما فیل می‌نامیم. اگر آنها در اصل مفهومی از آهن یا فیل داشته باشند، مفهوم مد نظر آنها باید منطبق بر مفهوم مد نظر ما باشد. به همین ترتیب، دیگران نمی‌توانند مفهومی از عقلانیت داشته باشند که متفاوت از فهم ما باشد. مفهوم مد نظر آنها باید منطبق بر مفهوم مد نظر ما باشد. اگر مفهوم آنها از عقلانیت قرابتی با آن چه که ما عقلانیت می‌نامیم نداشته باشد، در آن صورت مفهوم مدنظر آنها عقلانیت نیست. (Resher, 1988, p.150-151)

تعهد و التزام ما به عقلانیت امری ثابت و جهانی است، اما در عین حال شرایط پیرامونی بر این امر ثابت و جهانی تاثیر می‌گذارند و به تنوع در انتخاب‌های عقلانی منجر می‌شوند. این شرایط محیط پیرامونی نیز از فردی به فرد دیگر و از گروهی به گروه دیگر متفاوتند. به همین دلیل نمودهای عقلانیت در هر موقعیتی بسته به شرایط افراد و محیط پیرامونی آنها فرق می‌کند. (Rescher, 2017, p.65-66)

بنابراین با وجود این که ادعای معرفتی عقلانی و اعمال عقلانی و حتی معیارهای سنجش عقلانی در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف، شکل متفاوتی به خود می‌گیرند، اصول اساسی و بنیادین عقلانیت همیشه ثابت‌اند و هیچ تغییری نمی‌کنند. آن چه که به طور هم‌زمان هم جهانی بودن اصول عقلانیت را که ریشه در وحدت و یکپارچگی مفهوم عقلانیت دارد، هم پاسخ‌های متنوع و کثرت‌گرایانه را در کنار هم جای می‌دهد، سلسله‌مراتبی است که در رأس آن یک خواسته معتبر مانند عقلانیت وجود دارد که هدف‌گایی و نهایی را مشخص می‌کند. سلسله‌مراتب اصول عقلانیت عبارت است از: اصول بنیادین عقلانیت، هنجارها و استانداردهای تعیین‌کننده عقلانیت، قوانین انجام کارها به شیوه عقلانی و صدور احکام عقلانی. ملاحظاتی در سطوح یا لایه‌های میانی وجود دارند که این "اصول بنیادین عقلانیت" را از تصمیمات عینی و ملموس در باره این که انجام دادن چه کاری عقلانی است، جدا می‌سازند. هر چه از لایه بالایی به لایه‌های پایین‌تر حرکت می‌کنیم، با عوامل ملموس‌تری مواجه می‌شویم تا این که به تصمیمات مشخصی درباره مسائل ملموس و عینی می‌رسیم. در این لایه آخر، فضای بیشتری برای بروز اختلاف نظرها و تفاوت‌های ناشی از شرایط پیرامونی وجود دارد. بر طبق این تحلیل سلسله‌مراتبی از فرآیند عقلانیت، تمام مراتب آن از بالاترین لایه که مطلق است؛ یعنی سطحی که عقلانیت در آن تعریف می‌شود، تا لایه‌های پایین که کثرت‌گرایی و نسبی‌گرایی در سطح

تصمیمات ملموس و مرتبط با این سؤال است که چه کارهایی در موقعیت‌های معین عقلانی‌اند، کاملاً هم ساز و هماهنگ است. قوانین تعیین‌کننده عقلانیت هرگز عملی شدن خود را محدود به یک روش خاص نمی‌کند. در هر مرحله از کار، اصول تبیین می‌گردند و بر مبنای آنها، محدوده فعالیت‌ها مشخص می‌شوند اما هرگز مصداق‌های خاصی تعیین نمی‌شوند. بنابراین، ترکیب مطلقیت جهانی عقلانیت با تنوع و نسبییت احکام صادره بر مبنای آن، این گونه قابل توجیه است که مطلق‌گرایی در سطح اصول بنیادین یعنی بالاترین سطح سلسله مراتب توسعه منطق، مطرح است و هرچه به سمت لایه‌های پایین‌تر حرکت می‌کنیم با گشاده دستی‌ها و به تبع آن تفاوت‌ها و تنوعات بیشتری مواجهیم. اگر به فرآیندی که طی آن مفهوم مطلق عقلانیت به تصمیمات ملموس و واقعی ما در موقعیت‌های واقعی ارتباط داده می‌شود، دیدگاهی سلسله‌مراتبی داشته باشیم، می‌توانیم بین تنوع و نسبییت در استدلال‌ها در سطح فعالیت‌های واقعی و مطلق بودن عقلانیت در سطح ایده‌آل آن ارتباط برقرار کنیم. (Rescher, 2017, p.57-58)

۶. عدم ملازمه ضروری بین اجماع عمومی و عقلانیت

اجماع، تفاهم همگانی است که تحقق آن در جهان ماآرمانی دست نیافتنی و در بیشتر موارد، غیرواقع بینانه است. در طول تاریخ، تفاوت‌های فرهنگی انسان‌ها در آداب و رسوم، قوانین و مهم‌تر از همه، باورها قابل مشاهده است.

شک‌گرایان از این تفاوت‌های موجود بین آداب و رسوم فرهنگ‌های مختلف استفاده می‌کنند و عدم وجود عینیت در واقعیت‌ها و به تبع آن عدم تحقق عقلانیت را نتیجه می‌گیرند. بر همین اساس، اجماع را هدف نهایی پرس و جوهای عقلانی و مقصدی واقع بینانه برای پژوهش عقلانیت شناختی می‌دانند و معتقدند که پژوهش‌ها باید در نهایت منجر به واقعیت عینی و حقیقی شود. (هابرماس، ۱۹۷۹، ص ۱۸۸-۲۰۴)

رشر ضمن مخالفت با این دیدگاه می‌گوید شاید برخی افراد حتی محتمل‌ترین و مستدل‌ترین توضیحات و توجیهاتی که انجام یک عمل را پشتیبانی می‌کنند، رد کنند. اما این به معنی بی‌اعتبار شدن واقعیت عینی نیست. به باور رشر نقد اساسی به نسبی‌گرایان، عدم اعتبار منطقی استدلال آنان است. ممکن است و اغلب هم اتفاق می‌افتد که تفاوت‌های فرهنگی و تربیتی تغییراتی تجربی را در تفاسیر ما از امور مختلف ایجاد کنند؛ اما اصرار کردن بر این که یک واقعیت تنها زمانی اصیل و معتبر است که به طور جهانی قابل قبول واقع شود یا اجماع عمومی کامل روی آن شکل بگیرد، حاکی از اتخاذ مقدمه‌ای نادرست در برهان است. این دقیقاً همان اشتباهی است که شک‌گرایی با اشاره به شکست برخی فلاسفه در به دست آوردن اجماعی جهانی درباره واقعیات مرتکب می‌شود و براساس آن، نسبییت و عدم عینیت واقعیات را نتیجه می‌گیرد. در اصل، این برهان

دارای یک شکاف منطقی است؛ فرد شک گرا تلاش می‌کند به زور ارتباطی میان عدم وجود اجماع جهانی از یک سو و انکار کامل "واقعیت عینی" از سوی دیگر ایجاد کند درحالی که تا کنون نتوانسته است توضیح قانع‌کننده‌ای درباره استفاده از اجماع به عنوان مبنایی برای تشخیص واقعیت‌های عینی ارائه کند. کسی نمی‌تواند ادعا کند: "اجماع تا کنون به دست نیامده است، بنابراین اجماع نمی‌تواند به دست بیاید." یا حتی مهم‌تر از آن: "ما انسان‌ها نمی‌توانیم به اجماع برسیم، بنابراین، هیچ حقیقت یا واقعیت عینی وجود ندارد.

(Moutafakis, 2007, p.30-31)

عدم توانایی ما در رسیدن به اجماع درباره یک پرسش تجربی قطعاً به معنای عدم وجود هیچ واقعیت عینی در رابطه با آن پرسش و اعتبار هر نظری به اندازه نظرات دیگر نیست. به عنوان شاهدی مهم، رشر به پیشرفت علم مدرن استناد می‌کند. علوم طبیعی پر از مثال‌هایی است که در آنها لازم شده است محققان نظریه‌ها را بازبینی کنند و حتی کنار بگذارند و با نظریه‌هایی دقیق‌تر جایگزین کنند. تغییر نظریه‌های علمی دلیل نمی‌شود علم را فعالیتی انحرافی بدانیم که با موضوعاتی غیر واقعی سر و کار دارد. (Rescher, 1988, p.171)

رشر اجماع جهانی را آرمانی می‌داند که نباید در این جهان انتظار تحقق آن را داشته باشیم. اجماع جهانی اصلاً هدف پژوهش نیست و انتظار آن، انتظاری نامعقول و غیرواقع بینانه است. ارتباط محکم بین اجماع و واقعیت تنها در شرایط ایده‌آل امکان‌پذیر است و تنها پژوهش‌گران ایده‌آل و کاملاً صلاحیت دار می‌توانند درباره واقعیت امور به اجماع برسند. عینیت نه با اجماع واقعی، بلکه با اجماع ایده‌آل هماهنگ است.

رشر بر آنست که اگرچه در حیطه‌های مختلف، تقریباً هیچ‌گونه اجماعی وجود ندارد و شاید حتی هیچ اجماعی هم حاصل نشود اما می‌توانیم با استفاده از اصول عقلانیت در همان حیطه‌ها به صورتی کاملاً عقلانی عمل کنیم. برای تحقق عقلانیت، عینی بودن ضرورت دارد، اما شکل‌گیری اجماع نه. اجماع وابسته به این است که مردم به چه چیزی فکر می‌کنند، درحالی که عینیت وابسته به این است که آن‌ها باید به چه چیزی فکر کنند. تنها در شرایط ایده‌آل است که این دو بر یکدیگر منطبق می‌شوند. (Rescher, 1988, P.172)

سؤال مهم این است که آیا کنار گذاشتن اجماع موجب نمی‌شود مفهوم عقلانیت به چیزی متغیر و وابسته به فرهنگ تبدیل شود؟ پاسخ این است: به هیچ وجه. اجماع مقصد نهایی نیست بلکه صرفاً آرمانی امیدوارانه است کنار گذاشتن اجماع صرفاً به این معنی است که عقلانیت ایده‌آل، در هر فرهنگ، به شیوه متفاوت و متناسب با شرایط خودش تحقق می‌یابد. آن چیزی که در اجماع مهم است، جنبه هنجاری آن است؛ به این معنی که تبعیت از یک تصمیم عقلانی و جهانی درباره مسئله‌ای معین برای همه الزامی است. بنابراین اجماع نباید چیزی بیشتر از یک ایده‌آل برای ما باشد. استانداردهای عینی و عملی و نه رسیدن به اجماع فراگیر، از

الزامات اجتناب‌ناپذیر عقلانیت است. (Rescher, 1988, p.175)

۷. عقلانیت ایده‌آل و عقلانیت عمل‌گرا

اگر ما "اطلاعات کاملی" داشتیم و مخصوصاً اگر می‌دانستیم که تصمیمات ما به کجا منتهی خواهند شد و مسائل مختلف چه وضعیتی در نتیجه تصمیمات ما خواهند داشت، قطعاً تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های عقلانی ما متفاوت از آن چیزی می‌شدند که اکنون هستند. در این جهان، همیشه محدودیت‌هایی داریم و مجبوریم بر مبنای اطلاعات ناقص تصمیم بگیریم، عمل کنیم، برنامه‌ریزی کنیم و به فعالیت خود ادامه بدهیم. هنگامی که ازدواج می‌کنیم، شغلی را انتخاب می‌کنیم، پول خود را درجایی سرمایه‌گذاری می‌کنیم، فناوری موجود را بهبود می‌بخشیم و بسیاری کارهای دیگر را انجام می‌دهیم، هیچ ایده روشنی از پیامدهای نهایی آنها نداریم.

تمام کاری که می‌توانیم انجام دهیم این است که در شرایط مختلف تا جایی که می‌توانیم تصمیمات عقلانی بگیریم و عقلانی عمل کنیم. اگر عقلانیت تنها در صورت دسترسی به اطلاعات کامل امکان بروز و ظهور می‌یافت، در آن صورت به امری کاملاً بی‌ربط و بدون استفاده تبدیل می‌شد. این ماهیت اجتناب‌ناپذیر شرایط مختلف است که اقتضا می‌کند با داشتن اطلاعاتی که کامل نیستند عقلانی عمل کنیم. عقلانیتی که فقط بتواند در شرایطی ایده‌آل مورد استفاده قرار گیرد، فاقد وجاهت است؛ هیچ کاری در این دنیا و در جهان واقعی وجود ندارد که بتوان این نوع عقلانیت را در انجام آن به کار بست. باید در برداشت خود از عقلانیت واقع‌گرا باشیم و بدانیم که این فضیلت را باید در شرایط واقعی و نه در شرایط ایده‌آل به کار بگیریم. تنها مفهومی از عقلانیت که برای ما قابل استفاده و معنادار است، مفهومی است که از ما می‌خواهد در یک موقعیت معین با توجه به مقدرات، بهترین کار را انجام دهیم. در حقیقت، اگر عقلانیت چیزی بیشتر از این از ما می‌خواست، در آن صورت خود این مفهوم غیرعقلانی بود. بنابراین، اگر عقلانیت قرار است چیزی باشد که ما بتوانیم در عالم واقعیت از آن استفاده کنیم، باید اقتضائات آن در حدی باشد که بتوانیم در شرایطی غیرایده‌آل، شرایطی که در آن به طرز اجتناب‌ناپذیر با اطلاعات ناقص مواجهیم آن‌ها را برآورده کنیم. (Rescher, 1988, p.24)

عقلانیت مطلق و بی‌قیدوشرط همیشه وابسته به کلیت موقعیت است و با کلیت اطلاعات، چه موجود چه ناموجود سروکار دارد. اما، ظاهراً "اطلاعات ناموجود" مشکلاتی را ایجاد می‌کند. در این جهان، موقعیت‌هایی ما به طرز اجتناب‌ناپذیری غیرایده‌آل است و اطلاعات ما نیز به طور اجتناب‌ناپذیری ناقص است. واقعیت ناخوشایند این است که نمی‌توانیم تعیین کنیم مسائل فراتر از ظرفیت شناختی ما چه ویژگی‌ها یا گرایش‌هایی دارند. این گونه مسائل بسیار فراتر از آنند که بتوانیم آنها را مدیریت یا کنترل کنیم.

رشر با طرح عقلانیت ایده‌آل در برابر عقلانیت عمل‌گرا، درصدد حل معضلی درباره استدلالات برمی‌آید که در

تنش غیرقابل حل موجود بین اقتضائات عقلانیت و امکانات عملی آن مطرح می‌گردد. معضل استدلال ریشه در مسائل زیر دارد:

- (۱) ما باید تا جایی که می‌توانیم کاری را انجام دهیم که از لحاظ عقلانی مناسب‌ترین کار است.
 - (۲) ما باید مانند افرادی که در انجام کارهای خود کاملاً عقلانی و بی‌نقص‌اند، عمل کنیم.
 - (۳) آن چه ما در حد توان تشخیص می‌دهیم که مناسب‌ترین کار برای انجام دادن است، عموماً با آن چه فرد عامل کاملاً عقلانی به عنوان بهترین کار تشخیص و انجام می‌دهد، متفاوت است.
- از آنجایی که این گزاره‌ها با هم سازگاری ندارند، یکی از آن‌ها باید کنار گذاشته شود و از آن جایی که موارد ۱ و ۳ حقایق اجتناب‌ناپذیر زندگی را بیان می‌کنند، این مورد دوم است که باید کنار گذاشته شود تا به هم پیوستگی گزاره‌ها ترمیم گردد. نه چشم پوشی از عقلانیت موجود در گزاره اول ممکن است نه کنار گذاشتن گزاره سوم که غیر واقعی بودن کمال گرایی را نشان می‌دهد. این وضعیت که منجر به کنار گذاشتن اجباری گزاره دوم می‌شود، زمینه را برای آن چه که "معضل استدلال" می‌نامیم فراهم می‌کند؛ با کنار نگذاشتن گزاره دوم، به نظر می‌رسد عقلانیت چیزی را از ما می‌خواهد که به هیچ عنوان در عالم واقعیت قابل تحقق نیست.
- خوشبختانه، تفاوت بین عقلانیت ایده‌آل و عقلانیت عمل‌گرا رهیافتی مناسب و معقول برای رفع این مشکل است. باید بین این دو مفهوم تمییز قائل شویم: عقلانیت ایده‌آل که مطابق آن راه حل‌های ارائه شده زمانی از لحاظ عقلانی مناسب‌اند که کاملاً بهینه باشند و تمام اطلاعات مربوط به یک موقعیت در نظر گرفته شده باشد؛ عقلانیت عمل‌گرا که مطابق آن، راه حل‌های ارائه شده زمانی به لحاظ عقلانی مناسب‌اند که تمام اطلاعات مربوط به یک موقعیت تاجایی که در آن موقعیت قابل دستیابی‌اند در نظر گرفته شده باشند و در حد توان ما بهینه باشند.
- این تمایز، تاثیر کنار گذاشته شدن مقدمه دوم را تعدیل می‌کند. زمانی که در عمل نمی‌توانیم به اقتضائات عقلانیت ایده‌آل دست یابیم، روشن است که باید هرآن چه را که در توان داریم در جهت رسیدن به عقلانیت عملی به کار بگیریم. بهینگی عقلانی ایده‌آل چیزی است که به "آرمان شهر" تعلق دارد و در واقع واهی و تحقق‌ناپذیر است. تنها چیزی که عملاً ممکن است، بهینگی واقع‌گرایانه و تحقق‌پذیر است؛ یعنی آن سطح از بهینگی که در بهترین حالت می‌توانیم به دست بیاوریم و متغیر و ظاهری است. (Rescher, 2006, p.506) این نوع بهینگی، بهترین سطحی از بهینگی است که می‌توانیم به آن تحقق بخشیم. تمام آن چیزی که می‌توانیم در موقعیت‌های واقعی زندگی در رابطه با عقلانیت تضمین کنیم ارائه کردن راه حل‌هایی بهینه با توجه به اطلاعات ناقصی است که در اختیار داریم. نمی‌توانیم تضمین کنیم که این راه حل‌ها در صورت بیشتر شدن اطلاعات ما از موقعیت، هم چنان عقلانی و بهینه خواهند بود؛ فقط می‌توانیم بیشترین تلاش خود را در این مسیر به کار بگیریم.
- عقلانیتی که ما در زندگی روزمره خود با آن سروکار داریم، ارتباطی با بهینگی مطلق ندارد، بلکه با بهینگی

مبتنی بر شرایط و موقعیت شناخته شده برای ما مرتبط است. با این اوصاف، عقلانیت ممکن است مزایای محدودی داشته باشد. عقلانیت ما را به سمت یافتن بهترین راه حل سوق می‌دهد، اما در عین حال توصیه می‌کند که به آن چه در محیط واقعی پیرامونی وجود دارد، بسنده کنیم. (Moutafakis, 2007, p.38)

۸. نقد و ارزیابی

۱- به نظر می‌آید رشر به منظور تبیین کافی نظریه خود علاوه بر کاربست رویکرد تحلیلی باید با رویکرد تاریخی نیز به درستی دعاوی خود درباره توجیه عقلانیت جهانی در شرایط متغییر محیطی/تاریخی بپردازد ارائه تحلیل تاریخی و بررسی نمونه‌های ملموس تاریخی که به طور دقیق و با جزئیات کامل لحاظ شوند، می‌تواند نظریه عقلانیت جهانی را تکمیل کند. هدف آن است که با سنجش دعاوی توسط رخداد‌های تاریخی، اعتبار ایده عقلانیت جهانی را نشان داد. عقلانیت مسئله‌ای محدود به فلسفه و مردم‌شناسی نیست و سؤال از چیستی عقلانیت و امور عقلانی به همان اندازه برای پژوهش‌های فلسفی و مردم‌شناختی مهم و حیاتی است که برای پژوهش‌های تاریخی. مورخان گاهی با باورها و رفتارهایی در گذشته روبرو می‌شوند که در وهله اول غیرعقلانی به نظر می‌آیند؛ اما مسلم است که توضیح و تفسیر این باورها و رفتارها بنا بر مفهوم موردنظر مورخان از عقلانیت، متفاوت خواهد بود.

به بیان دیگر، درک سنت‌ها و جوامع تاریخ مند مختلف برای نشان دادن عقلانیت جهانی ضروری است. بدین منظور اولاً نیاز داریم بفهمیم که آنها درباره چه چیزی حرف می‌زنند. اگر هر عضوی با استفاده از همان کلمات مورد استفاده توسط دیگر اعضا مطلب متفاوتی را بیان کند در آن صورت هیچ راهی برای فهمیدن زبان آنها نخواهیم داشت. دوماً باید قادر باشیم منظور آنها را به درستی تشخیص دهیم و این مستلزم آن است که آنها نیز بتوانند تفاسیر درست و نادرست را مانند ما از یکدیگر تفکیک کنند. سوماً اعضای جامعه الف باید به قواعدی مانند قانون عدم تعارض پایبند باشند؛ زیرا بدون آن نظام فکری ما کاری از پیش نخواهد برد. در مجموع وجود یک واقعیت مشترک و یکپارچه و وجود هسته مرکزی تفکر انسانی "شرطی لازم و ضروری برای حفظ ارتباط بین انسان هاست.

نشان دادن اشتراک در این قبیل هنجارها و استانداردها در جوامع مختلف انسانی که فرهنگ‌هایی اساساً متفاوت از یکدیگر دارند، مطمئناً می‌تواند به معرفی مفهوم جهانی از عقلانیت با لحاظ کردن شرایط پیرامونی، کمک شایان توجهی کند و به نظر می‌آید انجام این پژوهش تاریخی برای تبیین کامل نظریه رشر ضروری است. ۲- در بررسی دیدگاه رشر تأثیرپذیری او در مباحث شناختی از رودریک چیشولم (۱۹۱۶م.) یکی از خلاق‌ترین و تأثیرگذارترین فیلسوفان قرن بیستم آشکار می‌گردد و در یک پژوهش تطبیقی بهتر می‌توان محدودیت‌ها و

مزایای دیدگاه رشر را به ویژه در برابر شک گرایان مشخص ساخت. (Moutafakis, 2007, p.45)

ازجمله جهات تاثیرپذیری رشر در این نقطه نظر اوست که اطلاعات تازه کسب شده فقط به صورت خطی به دانش قبلی ما اضافه نمی‌شوند، بلکه این اطلاعات جدید کل سیستم شناختی ما را تحت تاثیر قرار داده و بازسازی می‌کند. این نظر رشر نشان‌دهنده بصیرتی است که تحلیل‌ها و بررسی‌های چیشولم در این زمینه فراهم کرده است. چیشولم می‌گوید که میزان اطمینان ما از یک ادعا از طریق ارزیابی محتوای آن ادعا در پرتو مجموعه‌ای از باورهای درونی شده‌ای که به طور متقابل از یکدیگر پشتیبانی می‌کنند، تعیین می‌گردد. بنابراین، ما فقط اطلاعاتی را که از باورهای جدید به دست می‌آوریم، به صورت خطی به بدنه دانش و اطلاعات قبلی خود اضافه نمی‌کنیم. بلکه این باورهای جدید را در سیستم باورهای خود ادغام می‌کنیم و از این رهگذر قدرت تفسیرکنندگی کل این سیستم را افزایش می‌دهیم. میزان اطمینان یک باور به نحوه ارتباط آن با این سیستم یکپارچه - یا آن گونه که چیشولم بیان می‌کند "سیستمی متشکل از باورهایی که به طور متقابل یکدیگر را پشتیبانی می‌کنند" - بستگی دارد. این ایده مهم اساس بحث رشر درباره عقلانیت است که در آن، باورها را با رجوع به سیستمی منسجم و درونی شده از باورهای قبلی توجیه می‌کند. (Chisholm, 2001, p.5)

تاثیر چیشولم بر رشر در بحث خودکفائی و خوداتکائی عقلانیت نیز ظاهر است. رشر در توجیه باورها با رجوع به خود باورها استدلال می‌کند بدون آن که آن را استدلال دوری باطل بدانند. این رویکرد حاکی از اتخاذ معنای باستانی و بسیار مهم فلسفی از امر "محتمل" به عنوان امری نشأت گرفته از باورهای شخصی است. به نظر چیشولم، در توجیه یک باور زمانی که پیش زمینه‌های شناختی مبتنی بر باورهای شخصی وارد ماجرا می‌شوند، استقلال و خوداتکائی باورها خود را نشان می‌دهد و منجر به شکل‌گیری نوعی اطمینان [پسینی] می‌شود که ما را به سمت پذیرش یا رد آن باور هدایت می‌کند. این نوع اطمینان، بر خلاف اطمینان پیشینی ناشی از تفکرات آگاهانه ما است. (Chisholm, 2001, p.6)

هم در نظر چیشولم هم در نظر رشر، نگاهی منحصر به فرد به توجیه باورها وجود دارد مبنی بر این که برای توجیه باورها یک ارزیابی درون نگرانه لازم است، نه یک استدلال استقرایی بی‌پایان.

تاثیر سوم چیشولم بر رشر، در رابطه با توضیح خوداتکا و خودنگر بودن تلقی‌ها و باورهای شخصی است. این توضیحات چیشولم باعث عمق بخشیدن به دیدگاه رشر درباره دوری بودن فرآیند عقلانیت بجای تبیین خطی آن می‌گردد. به اعتقاد رشر، در پاسخ به این سؤال که "آیا انجام دادن آن چه که با بهترین استدلال‌ها پشتیبانی می‌شود، کاری است که با بهترین استدلال‌ها پشتیبانی می‌شود؟" مساله‌ای وجود دارد که عمیق‌تر و جدی‌تر از یک مسئله گرامری است. این سؤال منحصر به فرد است از این جهت که ما را مجبور می‌کند بپذیریم که اگر فراتر از محدوده خاص به دنبال بررسی‌های عقلانی بیشتری باشیم، مرتکب خودکشی فکری می‌شویم. به علاوه، ما را به این درک می‌رساند که زیر سؤال بردن رهنمودهای عقلانیت به معنی بی‌توجهی به علاقه ذاتی

ما به کسب دانش است و این به نوبه خود خوش بینی انسان به جهان پیرامون را لکه دار می‌کند. مهم‌تر از همه، این سؤال ما را قادر می‌سازد که بفهمیم پیوند مفهومی محکمی بین شناخت و عمل وجود دارد. در نهایت، تبیین چیشولم از اطمینان ما در باره باورهایمان به عنوان "اطمینان پسینی" به درک بهتر ما از نظرات رشر درباره سبک‌های شخصی افراد در پرس و جوهایشان و آن چه که او در اصطلاح فلسفی "رویکرد گذشته نگر" می‌نامد، کمک شایانی می‌کند: تنها پس از این که میزانی از اطمینان را درباره فهم مان از جهان پیرامون و امور واقع کسب کنیم، یعنی فقط پس از درونی کردن مجموعه‌ای از ادراک‌ها و باورهاست که می‌توانیم به مبنایی دسترسی داشته باشیم که بر اساس آن برآورد کنیم و رای ظواهر و فراتر از آن چه که می‌بینیم چه چیزهایی ممکن است وجود داشته باشد. (Chisholm, 2001, p.7)

۳- با پذیرش نظریه جامع رشر و جهانی دانستن عقلانیت و با بهره بردن از تحلیلی تاریخی می‌توان ارتباط بین عقلانیت جهانی و مفهوم خاورگرایی را مورد نقد و ارزیابی قرار داد. خاورگرایی ریشه در مفهوم عقلانیت جهانی ندارد بلکه برگرفته از ارتباط عقلانیت جهانی و درستی است، ارتباطی که بر مبنای موفقیت عملی تعیین می‌شود. خاورگرایی عبارت از مجموعه معین از افکار و تلقی‌های اروپایی نسبت به شرق است که در آن، از مفاهیم دوگانه متضاد مانند عقلانیت/نا عقلانیت، تمدن/وحشی‌گری، مردانگی/زنانگی تقویت و حمایت می‌شود. طبق این ایده، غربی‌ها که موفق شده‌اند با استفاده از قوای عقلانی خود به دانشی واقعی از جهان دست یابند، وظیفه دارند شرقی‌ها را که در مسیر دستیابی به دانش واقعی به خاطر سستی ذاتی شان موفق نبوده‌اند، متمدن کنند. این مأموریت متمدن سازی یکی از مباحثی است که امپریالیست‌های اروپایی قرن نوزدهم برای توجیه گسترش حوزه تحت استعمار خود مورد استفاده قرار می‌دادند. اما بر خلاف این باور، عقلانیت جهانی لزوماً به توجیه ادبیات استعماری منجر نمی‌شود بلکه با نگاهی دقیق و ریزبینانه با تاکید بر عقلانیت جهانی، می‌توان ادبیات استعماری را نقد کرد.

اعتقاد امپریالیست‌های قرن ۱۹ به برتر بودن اروپایی‌ها نسبت به آفریقایی‌ها و آسیایی‌ها فقط از این ایده که طرز تفکر آنها از اعتبار جهانی بالاتری برخوردار است، نشات نگرفته است بلکه هم چنین ریشه در این باور دارد که عقلانیت مورد استفاده در اروپا توانسته است آنها را به درک واقعی از جهان برساند. بنابراین ادبیات استعماری نه در صرف ایده عقلانیت جهانی، بلکه در ارتباط عقلانیت جهانی با درستی ریشه دارد، که از طریق موفقیت عملی ثابت می‌گشت.

آن چه باید به دقت مورد بررسی قرار گیرد همین پلی است که موفقیت عملی بین عقلانیت و درستی ایجاد می‌کند. در این رابطه، رشر تلاشی تحسین برانگیز دارد تا نشان دهد درستی را از طریق تفکر عقلانی نه صرف

موفقیت عملی می‌توان تشخیص داد. یک قضاوت یا یک عمل می‌تواند عقلانی باشد حتی اگر نتواند با نتایج موفقیت آمیزی همراه شود.

البته عقلانیت با استفاده از مفهوم موفقیت عملی با درستی بدین نحو مرتبط است که اجرایی کردن موفقیت آمیز یک باور حاکی از هماهنگی و سازگاری آن با شرایط است که توسط یک سلسله پیش فرض‌های متافیزیکی مرتبط با ذات بشر و ساختار جهان پشتیبانی می‌شود نکته مهم این است که در ارزش‌گذاری اروپاییان به برتری خودشان بر آسیایی‌ها و آفریقایی‌ها، اطمینان آنها به درستی باورهای شکل گرفته بر مبنای هنجارها و استانداردهایی که به زعم خودشان جهانی بود، نقش اساسی دارد درحالی که این اطمینان را نمی‌توان از لحاظ معرفت‌شناختی توجیه کرد. (Yoon, 2020, p.7)

سخن آخر آن که با ارزیابی دیدگاه رشر روشن گردید که در رویکرد رشر، تمام مسایل مشکل و حل نشده عقلانیت لحاظ شده و برخی موضوعات کلی و محوری آن به بهترین نحو ممکن تبیین و توجیه شده است. بنابراین، حتی اگر نظریه توصیه‌ای و هنجاری رشر را دارای نواقصی بدانیم، دست کم کلیات آن، قابل پذیرش‌تر از بدیل‌هایی است که جامعیت، وحدت سیستماتیک و تبیین مستحکم منطقی را فراهم نیاورده اند. علاوه بر آن که مطالعه و پژوهش در آثار رشر بهره‌های علمی وافر و نصیب آدمی می‌کند و فرصت مغتنمی برای پل زدن از سرگردانی عقلانی به ایمنی و اطمینان خاطر به دست می‌دهد.

نتیجه‌گیری

بنابر پژوهش انجام شده دربارهٔ آرا و آثار رشر، او مفهوم عقلانیت را مفهومی جامع و گسترده می‌داند که قلمرو آن به وسعت و جامعیت تمام دغدغه‌ها و علایق معتبر انسانی است. در نظر او، هرگونه تعریف محدود از عقلانیت یا توجه صرف به بعضی از ارکان و ابعاد عقلانیت برابر با از دست رفتن کل عقلانیت است. کندوکاوهای فلسفی او با رویکرد تحلیلی و به منظور دست‌یابی به یک نظریه جامع از عقلانیت، در کنار رسایی و سادگی بیان او و پرداختن به مسایل کاربردی، وی را فیلسوفی موثر و نظریه‌پرداز بزرگ در این زمینه می‌سازد. رشر بر این باور است که فقط نظریه هنجاری از عقلانیت که حاکی از نوعی وظیفه معرفت‌شناختی است، می‌تواند نظریه مناسب و جامع دربارهٔ عقلانیت باشد و جامعیت مفهوم عقلانیت را نشان دهد. عقلانیت جامع، هم صدق و کذب دعاوی بر اساس مدارک و مستندات را اثبات می‌کند هم به ادعاهای مرتبط با خوب و مناسب بودن یک وضعیت می‌پردازد هم چنان‌که عهده دار اثبات و قانع‌کنندگی دعاوی معطوف به راستی و درستی یک گزاره است. بدین ترتیب، مفهوم منسجم و واحدی از عقلانیت ارائه می‌کند که دربرگیرنده ارکان و بافت‌های سه‌گانه عقلانیت: شناختی، عملی و سنجشی است. نظریه عقلانیت رشر، جهانی و عمومی بودن عقلانیت را بر مبنای مصالح و اصول عینی و کلی اثبات می‌کند

و اهداف واقعی و ارزش‌های عینی را به نحو یکسان حاکم بر تمامی آدمیان برمی‌شمارد. از سوی دیگر، توجه شایسته و بایسته به شرایط پیرامونی دارد و وابستگی عقلانیت به وضعیت‌های متغیر را به رسمیت می‌شناسد. مشخصه ممتاز نظریه عقلانیت رش، سعی ارزنده و همراه با توفیق او در جمع کردن دو ویژگی به ظاهر متعارض جهانی بودن و نسبی بودن عقلانیت است به گونه‌ای که جنبه شخصی و جهانی عقلانیت در کنار هم به صورت کاملاً سازگار در یک نظریه منسجم تبیین می‌گردد.

منابع

- تیلور، چارلز، "عقلانیت"، عقلانیت (مجموعه مقالات)، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، (۱۳۸۶).
- عبدی، حسن، عقلانیت در فلسفه دکارت، معرفت فلسفی، سال پنجم، شماره سوم، بهار، (۱۳۸۷).
- فناپی، ابوالقاسم، شریعت عقل، روزنامه شرق، آرشیو شهرپور، شماره ۱، (۱۳۹۱) ۱۶۰۷.
- فیومرتون، ریچارد، معرفت شناسی، ترجمه جلال بیکانی، چاپ دوم، تهران، حکمت، (۱۳۹۳).
- قائم‌نیا، علیرضا، چیستی عقلانیت، ذهن، بهار، شماره ۱۷، (۱۳۸۳).
- کوهن، جانانان، معقولیت، مترجم سعید ناجی، ارغنون، پاییز، شماره ۱۵، (۱۳۷۸).

Reference

- Chisholm, Roderick M., "Knowledge and the Challenge to the Skeptic," *Ethics and Intrinsic Values*, Internationalen Akademie für Philosophie, Vol. XII, Heidelberg, 2001, p. 5.
- Kekes, J. Rescher on Rationality and Morality [Review of A System of Pragmatic Idealism. Volume II. The Validity of Value]. *Philosophy and Phenomenological Research*, 54(2), 415-420. <https://doi.org/10.2307/2108502>. (1994).
- Moutafakis, N. J. Rescher on Rationality, Values and Social Responsibility, A Philosophical portrait. vol. 1, <https://www.ontosverlag.com>. (2007).
- Rescher, N. *Rationality, A Philosophical Inquiry into the Nature and Rationale of Reason*, United States, Oxford (Clarendon Press). (1988).
- Rescher, N. - Is Reasoning about Values Viciously Circular? *The Journal of Value Inquiry*, 35, 5-12, (2001).
- Rescher, N. , By the Standards of Their Day. *The Monist*. vol. 86. No. 3, Moral Distance, pp. 469-480, (2003).
- Rescher, N. Pragmatism at the crossroads. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*, (Indiana University Press), Vol. 41, Issue 2, (2005).
- Rescher, N. Optimalism the Rationality of the Real: on the Prospects of AX. *The review of Metaphysics*, 59, 3; 5-12, 503-518, (2006).
- Rescher, N. On the Improvability of the World. *The Review of Metaphysics*, 64, 3; 480-514, (2011).
- Rescher, N. *Value Reasoning on the Pragmatic Rationality of Evaluation*. ISBN 978-3-319-54139-6 (eBook), (2017)
- Siegel, H. Rescher on the Justification of Rationality. *Informal Logic*, 14(1). (1992).
- Yoon, Y. A Picture of a cat against Cholera? Rationality in History as Seen from a Universalist Perspective. <https://www.tandfonline.com/loi/tsep20>. (2020).